

ÜZEYİR ASLAN*

‘Alî Şîr Nevâyî’nin Mazmun Anlayışı ve Türk Mazmunları

The Opinion of ‘Alî Şîr Nevâyî (1441-1501) About Mazmun and Turkish Mazmuns

Ö Z E T

Mazmun, (< Ar. *z-m-n*) “içerik, muhteva, kapsan” anlamına gelir. Bir edebî kavram olarak ise; bir şeyi, o şeyin vasıflarını veya o şeyi çağrıştıracak kelime ve kavramları zikrederek bir ibarenin içinde gizlemek; bir mana veya mefhumu, özelliklerini çağrıştıracak kelime grupları içinde gizleme sanatı; oyun, hüner, sanat; dolaylı anlatım, telmih, teşbih, istiare ve mecaz gibi sanatlarla mukayyet bir kavram; beyitler içindeki gizli olan sanatlı anlam; dîvan edebiyatının kendi dünyası içerisindeki bilinen hayal, inanış ve düşüncelerin beyit ya da beyitlerdeki dolaylı anlatımı; anlam, öz, verilme istenen düşünce; şiirde ustaca söylenmiş söz; ince, zarif anlatım; benzeri az olan hatta bulunmayan söz; sanatçının hüner gösterme isteğinin sonucunda ortaya çıkan söz ustalığı; kavramlara anlam verebilme işi; dîvan şiirinin kuralcı yapısı içinde mütalaa edilen teşbih ve mecazlar; bir sözüün altında gizli olan mana şeklinde tanımlanmıştır. Nevâyî, Muḥâkemetü’l-luğateyn adlı eserinde Türkçe ile Farsçayı karşılaştırır ve Farsçada karşılığı bulunmayan 100 Türkçe sözcüğü örnek verir. Bunlardan bir kısmı şiir sanatı ile ilgilidir. Şiirin temel konusu olan aşk, sevgili ve âşıkla ilişkili olarak sıpkar-, tamış-, yığlamsın-, bohsa-, iñre-, siñre-, sıқта-, öküür-, inçkir-, hay hay yığla-, tēlmür-, kımsan-, kızgan-, bēzen-, çökür-, âh ile ışık dem, kabağ and meñ. All of these words are about drinking, love, lover, darling. According to Nevâyî “mazmun” means concept special to poetry.

ANAHTAR KELİMELER

Alî Şîr Nevâyî, mazmun, Çağatay edebiyatı, Ahmed Paşa.

ABSTRACT

Mazmun comes from Arabic (< *z-m-n*) means content, contents, extension; but in classical Turkish poetry this term is defined different ways by researchers, for instance; to hide a something with saying characters of it or using another words and concepts of it, a poet’s ability which is about burying of poetic meaning in poetry, metaphor, figure, expression with literary, imaginations, ideas, beliefs, allusion which is a way using by the poet for expressing his thoughts, ariginal speech, an image not used before, skill, proficiency, competence, masterstroke and mastery about saying in poem, a secret meaning in a word or couplet or line in Turkish poetry. ‘Alî Şîr Nevâyî (1441-1501) uses this word “mazmun” in his book named Muḥâkamat al-luğatayn which in compares Turkish language with Persian and arranges in order a hundred Turkish words and says that there are not words or like this words have same meaning or suchlike meaning in Persian language. Some of them are sıpkar-, tamış-, yığlamsın-, bohsa-, iñre-, siñre-, sıқта-, öküür-, inçkir-, hay hay yığla-, tēlmür-, kımsan-, kızgan-, bēzen-, çökür-, âh ile ışık dem, kabağ and meñ. All of these words are about drinking, love, lover, darling. According to Nevâyî “mazmun” means concept special to poetry.

KEYWORDS

Alî Şîr Nevâyî, mazmun, Çağatay poetry, Ahmed Pasha.

* Doç. Dr., Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul (uaslan@marmara.edu.tr).

1. Giriş

Mazmun, (< Ar. z-m-n) “içerik, muhteva, kapsam” anlamlarına gelir (Mutçalı 1995: 509). Sözcük, *Kamus Tercümesi*’nde: “Ma’lul manasındır ve babanın sulbünde olan zürriyete itlak olunur.”, *Kamus-ı Osmanî*’de: “1- ödenmemiş, ödenmesi lazım gelen şey, 2- mefhum, mana, anlaşılabilir şey, 3- nükteli, cinaslı, sanatlı söz”, *Yeni Türk Lugati*’nde: “iyi düşünülmüş, ince manalı, zarif söz”, *Lehçe-i Osmanî*’de: “gerçek mana, ifade olunmuş şey, meal, zımmen yani dolaylı olarak söylenmiş, misal”, *Lugat-ı Remzî*’de: “1- kelamın mana ve mefhumu, 2- bir mana-yı hafîyi mutazammın olan kelama denilir.”, *Kamus-ı Türki*’de: “1- mana, meal, mefhum, 2- nükteli ve cinaslı güzel söz”, *Edebiyat ve Tenkit Sözlüğü*’nde: “Mazmun, genel olarak anlam demektir. Edebiyatta cinaslı, nükteli söz demektir.” ve *Istilahât-ı Edebiyye*’de: “mana, meal, ana fikir; fikirler, düşünceler, duygular; mana ve mefhumlar” biçiminde tanımlanmaktadır (Çavuşoğlu 1984: 198-204). Edebî bir kavram olarak ise; bir şeyi, o şeyin vasıflarını veya o şeyi çağrıştıracak (tedai ettirecek) kelime ve kavramları zikrederek bir ibarenin içinde gizlemek; bir mana veya mefhumu, özelliklerini çağrıştıracak kelime grupları içinde gizleme sanatı; oyun, hüner, sanat; dolaylı anlatım, telmih, teşbih, istiare ve mecaz gibi sanatlarla mukayyet bir kavram; beyitler içindeki gizli olan sanatlı anlam; divan edebiyatının kendi dünyası içerisindeki bilinen hayal, inanış ve düşüncelerin beyit ya da beyitlerdeki dolaylı anlatımı; anlam, öz, vermek istenen düşünce; şiirde ustaca söylenmiş söz; ince, zarif anlatım; benzeri az olan hatta bulunmayan söz; sanatçının hüner gösterme isteğinin sonucunda ortaya çıkan söz ustalığı; kavramlara anlam verebilme işi; divan şiirinin kuralcı yapısı içinde mütalaa edilen teşbih ve mecazlar; kalıplaşmış söz veya benzetmeler; bir sözün iç manası; bir sözün (beyit, mısra) altında gizli olan mana şeklinde tanımlanmıştır.¹

Biz bu çalışma ile ‘Alî Şîr Nevâyî (1441-1501)’nin “mazmun” kavramını niçin kullandığını ve ona hangi anlamı yüklediğini tespit etmeyi amaçladık.

¹ Mazmun kavramı ile ilgili kimi çalışmalar şunlardır: Okay 1983: 43-45, Çavuşoğlu 1984: 198-205, Akün 1994: 421-424, Uçar 1994: 3, Erdoğan 1997: 270-285, Pala 1999: 399-402, Mengi 2000: 30-44, 45-61; Deniz 2008: 207-219.

Nevayî, *Muḥākemetü'l-luġateyn* adlı eserinde Türkçe ile Farsçayı karşılaştırır ve Türkçenin üstünlüğünü kanıtlamak amacıyla Farsçada karşılığı bulunmayan 100 sözcüğü örnek verir. Bunlardan bir kısmı şiir sanatı ile ilgilidir. Şiirin temel konusu olan aşk, sevgili ve âşıkla ilişkili olarak sıpkar-, tamşı-, yıġlamsın-, boḡsa-, iñre-, siñre-, sıġta-, ökü-, inçkir-, hay hay yıġla-, tēlmür-, kımsan-, kızġan-, bëzen-, çökür-, āh ile ısıġ dem, kabaġ ve meñ sözcüklerini tanıklarıyla birlikte sıralar ve bunların her birinin anlamları için “mazmun” kavramını kullanır. Buna göre Nevayî mazmunu dolaylı olarak söylenmiş, gizli mana, ibare; nükteli ve cinaslı söz olarak değil, doğrudan “anlam, kavram, mefhum” karşılığı ile kullanmaktadır.

Bu çalışmada bazı kısaltmalar kullanılmıştır: K: kaside, Th: tahmis, G: gazel, R: rubai, b: beyit. Ayrıca eser kısaltmaları kullanılmış olup bunların künyesi Kaynakça'da verilmiştir.

2. Nevayî'nin Mazmun Anlayışı ve Türk Mazmunları

2.1. Nevayî'ye Göre Mazmun

Nevayî, *Muḥākemetü'l-luġateyn* adlı eserinde Arapça'yı ayrı tutarak dünyadaki dillerin kaynağının Türkçe, Farsça ve Hintçe olduğunu söyler. Arapçanın bütün dillerden fasih ve belîġ olduğunu, çünkü Tanrı kelamının (*Qur'ân*) o dille indirildiğini, Hz. Muhammed (ö. 632)'in sözlerinin (ḡadīs) de o dille söylendiğini belirttikten sonra Arapça için “Tanrı kelamı”, Hintçe için ise “boş ve süprüntü” söz varlığına sahip bir dil ifadesini kullanır (ML: 167-168).

Türkçe ve Farsçaya gelince; Nevayî'nin bu iki dille ve bu dilleri konuşan iki milletle ilgili düşüncesi şöyledir: Türk Sart'tan (Fārsī) daha pratik düşünceli, daha yüksek kavrayışlı, daha saf yaradılışlı ve daha temiz yüreklidir. Sart ise bir konu üzerinde kafa yormada ve ilimde Türk'ten daha hassas, marifet ve olgunluk tefekküründe daha derin görünmektedir. Bu durum Türklerin doğruluk ve iyi niyetinden; Sartların ise ilim, fen ve hikmetinden bellidir. Bu iki millet dillerinin olgunluğu ve noksanlığı bakımından da birbirinden ayrılmıştır. Söz ve ibarelerin ortaya konmasında Türk, Sart'ı geçmiştir; Türkçe söz varlığı Sart ibarelerine üstün gelmiştir. Sart arasında eli kalem tutan bilgili kişiler,

âlimler, düşünürler ve ileri görüşlü kimseler çoktur. Türk halkında ise sıradan, kendi hâlinde kişiler çoktur. Fakat Türkler büyükten küçüğe, hizmetçiden beğe kadar Sart dilinden (Farsça) nasiplerini almışlardır. Bu dili içinde buldukları durumun uygunluğu derecesinde konuşabilirler. Hatta Fars diliyle parlak sözler ortaya koyan Türk şairleri vardır. Sart halkının ise en aşağısından en ileri gelenine, ümmisinden bilginine kadar hiçbiri Türk dili ile konuşamaz, söyleneni anlamaz. Türk'ün tabiatı Sart'inkinden daha uyumludur, bu yaradılıştan gelen bir vasıftır. Sart, Türkçe ibarelerin ifadesinden âcizdir, çünkü Türkçede en ufak kavramlar için bile sözler vardır.

Nevayî, 100 sözcük örnek verir ve bunların “konuşma dilinden” olduğunu, Farsçada ise bu sözcüklerin karşılıklarının bulunmadığını belirtir. Şöyle der: *Bu yüz lafzdur ki ğarīb maķāşid edāsida ta'yīn kılıpdurlar ki hīç kıaysı üçün Sart tilide lafz yasamaydurlar ki barçası muhtāc^{un} ileyhdür ki tekellüm çağıda kışı añā muhtāc bolur. Köpi andaķdur ki aşlā anıñ **mazmūnun** tefhīm kıılmaķ bolmas ve ba'zını ki añlatsa bolğay her lafz tefhīmi üçün neķe lafzını terkīb kıılmağunça bolmas, ol dağı 'Arabī elfāz mededi bile* (ML: 170).

Görüldüğü gibi Nevayî yukarıdaki alıntıda “mazmun” sözcüğünü kullanmaktadır. Bununla o, özellikle Farsçada bulunmayan, Türkçeye özgü sözcüklerin “anlam”larını kastetmektedir.

Muħāketü'l-luğateyn'de Nevayî, örnek olarak verdiği 100 sözcük arasından özellikle şiirin temel konuları olan içki içmek, âşıklık ve sevgilinin güzellik unsurları ile ilgili Türk mazmunlarını sınıflandırarak sıralar ve bunlara tanıklar getirir. Çalışmaya biz de aynı mazmunları kullanan başka Çağatay şairlerinden ve kaynaklarda şiir sanatının gelişmesinde özellikle Nevayî'nin etkisi olduğu söylenen Osmanlı şairi Ahmed Paşa (ö. 1497)'nın (Kutluk 1997: 24) divanından tespit ettiğimiz örnekleri ekledik.

2.2. Nevayî'ye Göre Türk Mazmunları

2.2.1. İçkiyle ilgili mazmunlar

sıpkar- “içkiyi bir çekişte/bir dikişte içmek; sömürüp içmek”²

Nevayî, Fars dilinde bu mazmunun olmadığını söyler, şöyle der: *Âyâ bu sıpkaray lafzı mazmûnığa yetkende Fârsî şî'rde ne 'ilâc kılğaylar?* Daha sonra şu örneği verir:

Sâkiyâ tut bâde kim bir lahza özümdin baray
Şart bu kim her neçe tutsañ leb-â-leb sıpkaray (ML: 170; GS:
446/G. 608-1)³

[*Ey saki! Bade tut da bir an kendimden geçeyim. Şu şartla ki her uzattığım ağzına kadar dolu olsun, bir dikişte içeyim.*]

Nevayî'nin şu beyti de vardır:

Sâkiyâ mên teşne-leb andağ ki kök câmu tola
Bâde tutsañ ser-nigün eyler-mên anı sıpkarıp (NŞ: 55/G. 55-6)⁴

[*Ey saki! Öylesine susamışım ki gök kadehini doldurup şarap sunsan onu bir dikişte içer, baş ağağı ederim (bitiririm).*]

tamşî- “büyük bir zevkle, çabucak içmeyip lezzet bula bula, az az içmek”

Sâkî çü içip maña tutar hoş
Tamşî tamşî anı kılay nüş (ML: 171)⁵

[*Saki içtiği kadehi bana tuttuğu için onu damla damla, lezzetine vara vara içeyim.*]

² *Abuşka*: 596.

³ Remel: Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

⁴ Remel: Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

⁵ Hezec: Mef'ülü mefâ'ilün fe'ülün

2.2.2. Âşıklık ile ilgili mazmunlar

yığlamsın- “ağlar gibi yapmak, ağlamaklı olmak”

Nevayî âşıklık ile ağlamak ilişkisini şöyle açıklar: *Şi'rniñ binā ve medārı 'ıŝkka evrülür ve 'âŝıklıkda yığlamakdın küllirek ve dāyimrek emr yokdur ve anda tenavvuc bar, yığlamsınmağ mazmūnıda ki Türk mundağ dēpdür:*

Zāhid 'ıŝkın<nı> dēse kılğay fāş

Yığlamsınur közige kēlmes yaş (ML: 171)⁶

[Zahid aşkını anlatmaya kalksa ağlar gibi yapar, ağlamaklı olur ama gözünden yaş gelmez.]

Şām-ı hecrim tañsız olmuş nē 'aceb kim 'aczdin

Şām dēk yığlamsınup tañ dēk tebessüm eylerem (GS: 335/G. 444-3)⁷

[Ayrılık akşamının sabahı olmasa ne olur? Acziyetten akşama dek ağlamaklı olur, tan atıncaya dek de gülümserim.]

Lutfî (ö. 1466?)'nin benzer anlamda şu beyti vardır:

Yığladı hattā raķīblar rahmı kēlgendin maña

Līkin ol köñli kıtatık nē çın nē yalğan yığladı (LD: 247/G. 338-6)⁸

[Rakipler dahi bana acıyıp (hâlîme) ağladılar, ama o gönü katı (sevgili) ne gerçekten ne de yalandan ağladı.]

bohsa- “boğazı düğümlemek, boğula boğula ağlamak; âşığın ayrılıktan dolayı yalnız başına ağlaması”⁹

Hecr endühıda bohsap mēn bile alman n'ētey

Mey 'ilācmdur kıpup deyr-i fenāğa 'azm ētey (ML: 171)¹⁰

⁶ Hezec: Mef'ülün fâ'ilün mefâ'ilün

⁷ Remel: Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

⁸ Remel: Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

⁹ *Abuşka*: 361.

¹⁰ Remel: Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

[Ayrılık gamından boğula boğula ağlıyorum, bilemiyorum ne yapayım? İlacım şaraptır, bari kalkıp yokluk meyhanesine gideyim.]

iñre-, siñre- “dert ile yavaş yavaş, gizlice ağlamak; içli içli salya sü-
mük ağlamak”

Nevayî, bu iki mazmun arasında çok az fark olduğunu söyler ve şu örneği verir:

İstesem devr ehlidin ‘ışkıñnı pinhân eylemek
Kêçeler geh iñremekdür ‘âdetim geh siñremek¹¹

[Zamanın insanlarından senin aşkını gizlemek istesem, âdetim geceleri kimi zaman gizli gizli, kimi zaman da içli içli ağlamaktır.]

Bu mazmunlar Farsçada yoktur, Nevayî şöyle der: *Fârsîde bu mazmûn ki bolmağay şâ’ir nè çâre kılğay?* (ML: 171). Nevayî:

İçimde yüz başağ ey gül nè ‘ayb iñresem
Elem tapar tabanığa anıñ ki hâr barur (FK: 156/G. 157-1)¹²

[Ey gül! İçimde sayısız temren var, gizli gizli ağlasam ayıp mı? Çünkü tabanına diken batan adam acı duyar.]

İñremenin /iñra-/ biçimi de vardır. Nevayî:

Zâ’fdın iñrağanım êlniñ fiğân-ı zârıça
Her demim ‘ışk ehliniñ pür âh-ı âteş-bârıça (BV: 396/G. 546-1)¹³

[Benim zayıflıktan dolayı gizli gizli ağlayışım, halkın feryat edip ağlaması gibidir. Her soluğum aşk ehlinin ateş yağdıran ahına benzer.]

Lutfî’de şu beyit vardır:

Ëmdi yol orğuçılarnıñ güşmâli zulumdın
Devr-i ‘adlıñda kim êrse iñremes illâ rebâb (LD: 9/G. 4-18)¹⁴

¹¹ Remel: Fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilün

¹² Müctess: Mefâ’ilün fe’ilâtün mefâ’ilün fe’ilün

¹³ Remel: Fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilün

¹⁴ Remel: Fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilün

[Şimdi senin adaletli zamanında yol kesicilerin kulak bükme eziyetinden ağlayıp inleyen kimse yoktur, rebap hariç.]

Sekkakî (ö. 1460?) şöyle der:

Rebâb u ‘ūd eşigînde meger iñregey ü küygey

Yok érse yok bu dünyâda küyüben iñregen at‘â (MSD: 126/K. 6-8)¹⁵

[Olsa olsa rebap ile ud senin eşigînde içli içli ağlayıp yanmadadır, yoksa bu dün-yada yanıp yakılan başka kimse asla olmaz.]

‘Ayb étmeñiz cefâdın eger iñrese köñül

Ma‘lûm emes mürîda bu hâlet bidâyeti (MSD: 274/G. 77-5)¹⁶

[Gönül eğer sıkıntıdan gizli gizli ağlarsa ayıplamayınız, bu hâlin başlangıcı müride malum olmaz.]

sıkta- “sıkıntı ve üzüntüden hüngür hüngür ağlamak”

Ol ay ki küle küle kıraqlattı meni

Yıqlattı meni demey ki sıkattı meni (ML: 171)¹⁷

[Kendisinden güle güle uzaklaştıran o ay beni aqlattı, demem; hüngür hüngür aqlattı.]

Lutfî’de şu beyit vardır:

Bizni ey gönca ağızlık tâ-be-key

Yıqlatur-sên ol leb-i handân ile (LD: 272/R. 384-2)¹⁸

[Ey gönca ağızlı! O gülen dudağınla bizi ne zamana kadar aqlatacaksın?]

Ahmed Paşa:

Ağladuğumca ben ol şûh-ı sitemkâr güler

Bir olup düşmen ile her nefes oynar güler (AD: 189/101-1)¹⁹

¹⁵ Hezec: Mefâ’lün mefâ’lün mefâ’lün mefâ’lün

¹⁶ Muzari’: Mef’ûlü fâ’ilâtü mefâ’lü fâ’ilün

¹⁷ Ahreb: Mef’ûlü mefâ’ilün mefâ’lü fe’ül

¹⁸ Remel: Fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilün

¹⁹ Remel: Fe’ilâtün fe’ilâtün fe’ilâtün fe’ilün. Diğer örnekler: AD: 176/81-5, 189/101-3.

[O sitemkar şuh (sevgili) ben ağladıkça güler, düşmanla bir olur da her an oynayıp güler.]

Nevâyî:

Her zamân kirse buzuğ könlüm ara yâr u diyâr
‘Âlem ehlin sıktatur-mên âh u efgândın dağı (NŞ: 601/G. 604-4)²⁰

[Her ne zaman yıkık gönlüme sevgili ve vatan girse, ah ile yanıp yakılışından dünya halkını hümgür hümgür ağılatırım.]

ökür- “hıçkırma hıçkırma ağlamak, höykürmek”

İşim tağ üzre her yan eşk seyl-âbını sürmekdür
Firâk âşübıdın her dem bulut yañlıg öküremekdür²¹

[İşim dağ üzerinden her yana göz yaşı selini akıtmaktır. Ayrılığın kargaşasından her an bulut gibi höykürmektir.]

Nevayî'nin şu beyitleri de vardır:

Sâkiyâ mey tol-a kim ‘arbede ister könlüm
Ëy muğannî çal-a başla ökürür kükte kópuz (GS: 185/G. 226-7)²²

[Ey saki! İçki dolduruver. Ey çalgıcı! Kopuzu böğürme makamında çal, gönlüm kavga istiyor.]

Ger Nevâyî müfriñ efgân êtse cânâ kılma ‘ayb
Sên helâk êtken köñül sügide yığlar ökürüp (BV: 45/G. 60-7)²³

[Ey can (sevgili)! Nevayî aşırı ağlasa onu ayıplama. Senin helak ettiğin gönül müsibete uğradığından böğüre böğüre ağlıyor.]

Öküremek mazmununun karşılığı Farsçada yoktur. Nevayî: Çün ökürmek lafzı muğâbeside Fârsî tilde lafz yoktur, Fârsî-güy şâ'ir munuñ dek garîb mazmûn edâsıdın mañrûmdur der (ML: 172).

²⁰ Remel: Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

²¹ Hezec: Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün

²² Remel: Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün

²³ Remel: Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

inçkir- “alçak sesle, inleye inleye ağlamak”

Çarh zulmıda ki boğzumnu kırıp yığlar-mên
Ëgirür çarh kibi inçkirip yığlar-mên (ML: 172)²⁴

[Feleğin zulmünden boynumu eğip ağlarım. Dönen çark gibi inleye inleye ağlarım.]

Ahmed Paşa benzer manada /iñle-/ sözcüğünü kullanır:

Zülfine uyalı çeşmüm görmemişdür kılca hâb
Géceler tâ şubh olunca şöyle bîdâr inlerem (AD: 260/213-2)²⁵

[Gözüm zülfine uyduğundan beri kılca uyku görmemiştir. Geceler sabaha dek böyle uyanık inlerim.]

hây hây yığla- “vay vay (yar yar)²⁶ diyerek ağlamak”

Nevayî'ye göre böyle ağlamak Türklere mahsustur, Farslar bunu alıp kullanmışlardır. Şöyle der: *Yığlamaқта hay hay lafzın [Fārsī] özlerin Türkî-güylerge şerik kılıpdurlar ve bu lafz hem aşlen Türkî uslûbdur* (ML: 172).

Nevâyî ol gül için hây hây yığlama köp
Ki hây dëgünce nè gülbün nè gonça nè gül bar²⁷

[Ey Nevayî! O gül için (acı ile sızlanarak) vay vay diye çok ağlama! Vay deyince ne gül dalı, ne gonca, ne de gül var.]

Nevayî:

Hây u huy eyleben özni nefesî hoş tut kim
Hây dëgünçe nè sên olguñ arada nè aħbâb (FK: 45/G. 44-8)²⁸

[Hay huy edip kendini bir nefes hoş tut, çünkü hây deyince arada ne sen olacaksın ne de dost.]

²⁴ Remel: Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün

²⁵ Remel: Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün. Diğer örnek: AD: 263/218-6.

²⁶ Şeyh Süleyman: 286.

²⁷ Müctess: Mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün

²⁸ Remel: Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün

âh ile ısıg dem "ah ile sıcak soluk"

Nevayî'nin verdiği bilgiye göre Türk şairler demi şimşeğe "çağın", ahı yıldırıma "ıldırım" benzetirler. Farsçada bu sözcükler olmadığı için Fars şairleri bunların yerine bark (< Ar. 'şimşek') ve şâ'îka (< Ar. 'yıldırım')yı kullanırlar, böyle teşbihlerden de mahrumdurlar. Nevayî şöyle der: *Yana 'ışık etvârında kim eşk ve yığlamak muķābeleside âh ve ısıg dem 'umdedür. Türkler demni çağınğa ve âhnu ıldırımğa nisbet bērip dēptürler kim:*

Firākūñ içre ulus örtemekke ēy māhum
Çağın-durur demim ü ıldırım-durur āhum²⁹

[A ay (yüzlü sevgilim)! Senin ayrılığında halkı yakmaya nefesim şimşek, ahım yıldırım olmuştur.] Sart tilide çağın ve ıldırım dēk müte'ayyin ve mu'teber ēkki nēmege at koymaydurlar. Ve 'Arab tili bile berķ ve şā'îka bile edā kılıpdurlar (ML: 173).

Muħteriz bol şu'le-i āhımdın ēy gül hırmanı
Kim çağın hırmanğa tüşkenniñ 'aceb te'sīri bar (FK: 186/G. 192-2)³⁰

[Ey gül harmanı! Ahımın ateşinden sakın! Yıldırımın harmana düşmesinin acayip etkisi olur.] Nevayî berķ sözcüğü ile de aynı teşbihi yapmaktadır:

Ēy perī mecnūn kōñül sūzıdın özni asra kim
Berķ-ı āhıdın melāyikniñ ķanatı çörgenür (NŞ: 139/G. 139-3)³¹

[Ey peri! Deli gönlün ateşinden kendini kolla, çünkü ah şimşeğinden meleklerin dahi kanadı tutuşur.]

Lutfî:

Mēniñ āhım-durur berķ u közümniñ yaşıdur jāle
Kalıptur yādgar uşbu maña ol nev-bahārımdın (LD: 163/G. 219-2)³²

[Benim ahım şimşek, göz yaşım çiğ tanesidir; bu bana o ilkbaharımdan yadigar kalmıştır.]

²⁹ Müctess: Mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün

³⁰ Remel: Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

³¹ Remel: Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

³² Hezec: Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün

Şibanî (ö. 1510):

Berğ-ı âhımdur köñülde na'ram oş kūs-i bulut

Sağınıp-sen âh kim gül-berg-i handānıñnı sen (ŞD: 227/G. 230-5)³³

[Gönüldeki haykırışım ah şimşeğimdir. Sense o bulut kösünü gülen gül yaprağın sanmadasm, yazık!]

Emirî Han (ö. 1822):

Âh çektim yığladım çendân firâkıñ deştide

Toldı uşbu berğ-ı lâmi' birle tûfândın hevâ (ED: 56/G. 20-4)³⁴

[Senin ayrılığının çölünde o kadar çok ah çekip ağladım ki, hava bu tufan sebebiyle şimşek çakması ile doldu.]³⁵

Ahmed Paşa:

Ağlar iken âhumuz eflâke êrdi ra'd-ves

Ol sebebden göğ dağı yaşlar döküp nâlân olur (AD: 175/80-4)³⁶

[Ağlarken ahımız gök gürültüsü gibi feleklere ulaştı, gök de o yüzden (göz) yaş döküp inlemektedir.]

têlmür- "gözü yaşarmak/gözü parlamak; ümit ve hasretle bakmak; göz yaşı dökmek"³⁷

Nevayî'ye göre Farslarda têlmürmek sözcüğü yoktur, benzeri bir sözcük de yoktur: *Bu lafz alarda yoqdur ve munuñ dek lafzları hem yoqdur* (ML: 172).

Tükedür qanımnı her dem közleriñ baqıp turup

Kim neçe yüzümge baqqay-sen yıraqdın têlmürüp³⁸

³³ Remel: Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün. Diğer örnek: ŞD: 226/G. 229-2.

³⁴ Remel: Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

³⁵ Diğer örnekler: ED: 49/G. 12-9, 70/G. 35-3.

³⁶ Remel: Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün. Diğer örnek: AD: 316/298-1. "Âh" güneşe ve göğüsteki yaralara da benzetilmiştir, ayrıca "Allah" lafzının remzi olarak kullanılmıştır, bk. Kurnaz 1990: 88-90.

³⁷ *Abuşka*: 445.

³⁸ Remel: Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

[Uzaktan göz parlatıp daha ne kadar yüzüme bakacaksın, gözlerin her an bakıp durarak kanımı tüketiyor.]

Têlmürür-mên möñreyip ol bî-vefâğa muttaşıl

Bir dem andın derd ü hâlimğa nazâr bolğay mu dèp (BV: 45/G. 61-2)³⁹

[Dertli hâlîme bir an olsun bakar mı diye o vefasız durmadan inleyip göz yaşı döküyorum.]

Ol kıyaş hicrânıda her tün eki muñluğ közüm

Tañğa tegrü şubh-dem yolığa bakıp têlmürür (GS: 142/G. 163-6)⁴⁰

[O güneş (yüzlünü) ayrılığında her gece sabaha kadar dertli iki gözüm, sabahleyin onun yolunu gözleyip hasret çeker.]

Şibanî:

Şibânî tün ü kün têlmür uşol gül yüzige her dem

Seher tınmay oqu bülbül bigin bolup hezâr destân (ŞD: 207/G. 202-5)⁴¹

[Ey Şibanî! Gece gündüz şu gül yüze hasretle bak; seher vakti durmadan, bülbül gibi olup binlerce destan oku.]

Bâbur (ö. 1530):

Boynuma zencîr-i ğam yâ boğzuma tiğ-ı sitem

Her ne kelse ışık yolıda turup-mên têlmürüp (BD: 152/G. 56-7)⁴²

[Boynuma gam zinciri, ya da boğazıma sitem kılıcı. Aşk yolunda her ne gelse hasretle bakıp dururum.]

Bayram Han (ö. 1561):

Közlerim her nefesî têlmüredür yolğa bakup

³⁹ Remel: Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

⁴⁰ Remel: Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün. Diğer örnekler: BV: 48/G. 66-1, 332/G. 450-4, 420/G. 580-1; FK: 573/G. 622-7).

⁴¹ Hezec: Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün. Diğer örnekler: ŞD: 119/G. 77-5, 184/G. 168-1.

⁴² Remel: Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün. Diğer örnek: BD: 312/Kt. 548-1.

Tâ haber keldi kim ol husrev-i hübân kéledür (BHD: 126/G. 39-7)⁴³

[O güzeller şahının geldiği haberi ulaştığından beri gözlerim ümit ve hasretle her an yola bakmaktadır.]

Sânî (ö. 1550?):

Dehr ara her kaçda kim bar kaşı yâ meh-pâre'i
Yañu ay dek telmürür ebrü-hilâlim kaçıda (SD: 7/G. 9-3)⁴⁴

[Dünyada her nerede yay kaşlı bir ay parçası varsa benim hilal kaşlımın yanında yeni ay gibi gözü parlar, yaşarır.]

Emirî Han:

Dem-be-dem tutsa Emîr ol ayğa sâgar toldurup
Mên yırağdın telmürüp bir küşede pinhân turup (ED: 243/Th. 227-5)⁴⁵

[Emîr her an kadeh doldurup o aya tutsa, ben de bir köşede gizlice durup uzaktan hasretle baksam.]

kımsan-, kızğan- "İmrenmek, çok arzu etmek; çok kıskanmak, kızmak"⁴⁶

‘İzârıñnı açarğa kımsanur-mên
Velî el körmekige kızğanur-mên⁴⁷

[Yüzünü açmanı çok istesem de yabancı görecekt diye çok kıskanırım; çok kızarım.]

Nevayî, Farsça söyleyenlerin böyle güzel mazmunları kullanamayacağını ifade eder: *Fârsî-güy şu‘arâ mundağ hüb mazmûn edâsıdın mehcürdurlar* (ML: 172).

Ahmed Paşa şöyle der:

⁴³ Remel: Fe’îlâtün fe’îlâtün fe’îlâtün fe’îlün

⁴⁴ Remel: Fâ’îlâtün fâ’îlâtün fâ’îlâtün fâ’îlün

⁴⁵ Remel: Fâ’îlâtün fâ’îlâtün fâ’îlâtün fâ’îlün. Diğer örnekler: ED: 69/Mh. 34-5, 250/Th. 236-6.

⁴⁶ *Abuşka*: 672.

⁴⁷ Hezec: Mefâ’îlün mefâ’îlün fe’îlün

Yüzüñ gösterme ağıyāra söz açma her ḥas u ḥāra

İrağ ét taze gülzārı yavuz gözden yavuz dilden (AD: 271/231-6)⁴⁸

[Yüzünü başkalarına gösterme, her çer çöpe söz açma, taze gül bahçesini yavuz gözden yavuz dilden/gönülden uzak tut.]

çökür “ayrık otu, uçhun”

Nevayî, Farsların diken için “ḥār” sözcüğünü kullandıklarını, daha acı verici “çökür” sözcüğünü ise bilmediklerini söyler: ‘*Āşık ayağığa tiken kirmekke alar ḥār lafzı bile ta’arruz kılıpdurlar. Ammā çökür ki mü’ellimrağdur, bu lafzları yoğdur* (ML: 172). Nevayî şu örneği vermektedir:

Çökürler kim seniñ yoluñda tévrilmiş ayağığma

Çekip ol küy gerdin sürme tartar-mén қараğığma⁴⁹

[Senin yolunda ayağıma batmış çökürlere katlanıp o mahallenin tozunu sürme diye gözüme çekerim.]

2.2.3. Sevgili ile ilgili mazmunlar

bēzen- “aşırı süslenmek”

Nevayî’ye göre Farsça’da *bēzenmek* karşılığında bir sözcük bulunmamaktadır, şöyle der: *Yana Türk lafzınıñ maḥbūb cānibidin yasanmağı muḳābeleside Sart lafzıda ārāste ve ārāyiş lafzı bar. Ammā bēzenmek muḳābeleside nēme dēmeydürler. Ve ol yasanmağıñ mübālağasıdur* (ML: 173).

Ērür bes çü ḥüsn ü melāḥat saña

Yasanmağ bēzenmek nē ḥācet saña⁵⁰

[Sendeki güzellik ve tatlılık sana yeter; senin süslenip püslenmene ne gerek var?]

Sekkakî:

Uğan her yılda yaz kétrüp bēzep gül birle yer yüzün

Cihānda bākī tutқаңça bu tört üm yetti ābānı (MSD: 168/K. 10-53)⁵¹

⁴⁸ Hezec: Mefâ’lün mefâ’lün mefâ’lün mefâ’lün

⁴⁹ Hezec: Mefâ’lün mefâ’lün mefâ’lün mefâ’lün

⁵⁰ Mütekarib: Fe’ülün fe’ülün fe’ülün fe’ül

[Dünyada bu dört ana ve yedi ata var oldukça Tanrı her yıl yazı getirir ve yeryüzünü gülle süsler.]

kaşağ “kaş ile gözün arası”

Kaşağ sözcüğü de Farsçada yoktur, Nevayî şöyle der: *Hüblarnıñ köz ve kaşları arasın ki kaşağ dërler, Fârsîde bu ‘uzvınıñ atı yoqtur* (ML: 173).⁵² Nevayî şu örneği verir:

Mëñizleri gül gül müjeleri hâr
Kaşağları kên kên ağızları tar⁵³

[Yanakları gül gül, kirpikleri diken. Kapakları geniş geniş, ağızları dar.]

Türklerniñ kıludur-mên ki nigârımnuñ êrür
Kaşı Türkâne kaşağı kên ü közi kıymaç (FK: 103/G. 104-2)⁵⁴

[Ben Türklerin kuluuyum, zira sevgilimin kaşı Türk’e özgü, kapağı geniş, gözü çekiktir.]

Lutfî:

Köz allığa kelsün kaşıña eğri sağınsam
Kim kaşka sağınsa këlür elbette kaşağa (LD: 301/b. 505)⁵⁵

[Kaşımı eğri düşünsem, göz yanına gelsin; kim kaşı düşünse elbette kapağa gelir.]

Ahmed Paşa:

Mestâne gözleriünden olalı hârâb dil
Yaş yerine döker kaşağumdan şarâb dil (AD: 235/175-1)⁵⁶

⁵¹ Hezec: Mefâ’îlün mefâ’îlün mefâ’îlün mefâ’îlün

⁵² Aslında bu sözcük Sümerce’den geçmiş olup ‘kaşın üstü’ demektir, göz kapağı ile karıştırılmıştır. Nişâb, tülbind anlamında kullanılmıştır. Moğollarda hakanın sofrasında hizmet eden görevliler ağızları üstüne –solukları hakanın yiyeceği ve içeceği şeylere temas etmesin diye- ince bir tülbind çekerlerdi, bk. Kaçalın 2006: 170.

⁵³ Mütekarib: Fe’ûlün fe’ûlün fe’ûlün fe’ûl

⁵⁴ Remel: Fe’îlâtün fe’îlâtün fe’îlâtün fe’îlün

⁵⁵ Hezec: Mef’ûlü mefâ’îlü mefâ’îlü fe’ûlün

⁵⁶ Muzari’: Mef’ûlü fâ’îlâtü mefâ’îlü fâ’îlün. Diğer örnek: AD: 333/324-6.

[Gönül senin mestane gözlerin yüzünden harap olduğundan beri (göz) kabağımdan yaş yerine şarap döker.]

mēñ “iri ben”

Nevayî'ye göre Türk şairlere özgü bir başka mazmun da mēñ “iri ben”dir. Farsçada bu sözcüğün de karşılığı yoktur: *Ve hüsn ta'rifide uluğraq hālğa kim Türkler mēñ at koyuπτurlar, alar at koymayduurlar* (ML: 173).

Anıñ kim al eñinde mēñ yarattı
Boyu birle saçını teñ yarattı⁵⁷

[Onun al yanağında iri ben yarattı, boyu ile saçını denk yarattı.]

Hüblarğa mēñ ol aynıñ tāze kulluğ dağı bes
Közlerige sürme küyiniñ kara tofrağı bes (GS: 201 /G. 251-1)⁵⁸

[O ayın yeni kulluk damğası olarak güzellere iri ben yeter; gözlerine sürme olarak mahallesinin kara toprağı yeter.]

Lāleniñ dāğı bolur çün ortada
Nege tüşmiş ‘arızın yanında mēñ (GS: 274 /G. 356-3)⁵⁹

[Lalenin yanığı ortada iken niye iri ben yanağımın kıyısına düşmüş?]

Lutfî:

Ƙara mēñ al eñ üze koymağ al emiş bildim
Temettu‘ andın alınmağ muhāl emiş bildim (LD: 134 /G. 176-1)⁶⁰

[Kara iri beni al yanak üstüne koymak hileymiş; ondan kazanç elde etmek ise olmayacak bir işmiş, anladım.]

Sekkakî:

Zülfüñ tuzağğa mēñ bile eltse nè tañ Sekkākîni
Veh kim körüp taptı hālş ol dāne birle dāmnı (MSD: 286 /G. 60-7)⁶¹

⁵⁷ Hezec: Mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün

⁵⁸ Remel: Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

⁵⁹ Remel: Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

⁶⁰ Müctess: Mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün

[*Senin saçın Sekkaki'yi iri ben ile tuzağa düşürse buna şaşmamalı. O tane ile tuzağı görüp kurtuluş buldu, yazık!*]

Gedaî (ö. 1495?):

Veh ne ferruḥ-pey Hızırdur āb-ı ḥayvānga yaķın

Ol ıra meñ kim tüşüptür al yanaķın yanına (GD: 215/G. 203-2)⁶²

[*O kara iri ben, al yanağın yanına düşmüş; vay o ne ayağı uğurlu, ölümsüzlük suyuna yaklaşmış Hızır'dır!*]

Şibanî:

Sendin ayru ıayda barsun uşbu yüzde meñ körüp

Āh u väveylā bu tün zülfün küyindin ıavmañız (ŞD: 140/G. 104-3)⁶³

[*Şu yüzdeki iri beni görüp senden ayrı nereye gitsin; onu bu gece saç(lı sevgilinin) mahallesinden kovmayın, yazıktır!*]

Bâbur:

Ēñi meñi ay u dağı yüzi sözi gül ü mül

ıadı revān u teni cān u ěrni mercāndur (BD: 131/G. 23-2)⁶⁴

[*Yanağı, iri beni ay, yine yüzü gül, sözü şarap; boyu ruh, teni can ve dudağı mercan.*]

Kâmrân Mirza:

Yüzün gül-durur bel gül-i āteşin

Meñin ol gül üzre neçük kim sipend (KD-I: 55/G. 24-3)⁶⁵

[*Yüzün güldür, hatta ateşten bir gül. İri benim o gül üstünde nasıl bir üzerlik tohumudur?*]

⁶¹ Recez: Müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün

⁶² Remel: Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

⁶³ Remel: Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün. Diğer örnekler: ŞD: 189/G. 176-5, 207/G. 202-2, 238/G. 245-1, 279/G. 302-2.

⁶⁴ Müctess: Mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün. Diğer örnekler: BD: 255/Kt. 298-1, 302/G. 507-1,

⁶⁵ Mütekarib: Fe'ülün fe'ülün fe'ülün fe'ül

Ahmed Paşa:

Gerçi dâğ urmuşdı evvel cânuma Hindü beñüñ

Geldi hañt-ı fitnegârüñ urdı dâğ üstine dâğ (AD: 213/142-2)⁶⁶

[Gerçi önce Hindli/kara iri benim gönlüme dağ vurmıştu; fitneci ayva tüyün de geldi, dağ üstüne dağ vurdu.]

Sonuç

Nevayî, *Muhâkemetü'l-luğateyn* adlı eserinde Farsçada karşılığı bulunmayan 100 sözcüğü örnek verir. Bunlardan bir kısmı şiir sanatı ile ilgilidir. Şiirin temel konusu olan aşk, sevgili ve âşıkla ilişkili olarak sıpkar-, tamşı-, yığlamsın-, bohsa-, iñre-, siñre-, sıqta-, ökü-, inçkir-, hay hay yığla-, telmür-, kımsan-, kızğan-, bezen-, çökür, âh ile ısığ dem, kabağ ve meñ sözcüklerini tanıklarıyla birlikte sıralar ve bunların her biri için “mazmun” kavramını kullanır. Buna göre Nevayî mazmunu dolaylı olarak söylenmiş, gizli mana, ibare; nükteli ve cinaslı söz olarak değil, doğrudan “anlam, kavram, mefhum” karşılığında kullanmaktadır. Nevayî'nin sıraladığı mazmunların bir kısmı Osmanlı şairi Ahmed Paşa'nın Divan'ında da yer almıştır.

⁶⁶ Remel: Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün. Diğer örnekler: AD: 157/52-3, 203/127-2, 225/162-4, 242/186-2, 246/191-12, 270/229-4, 274/235-3, 6; 286/251-4, 298/272-3, 303/277-7, 334/326-2, 348/346-5.

Kısaltmalar ve Kaynaklar

Abuşka	KAÇALIN, Mustafa S. (2011), <i>Niyāzī, Nevāyī'nin Sözlere ve Çağatayca Tanıklar, el-Luğātu 'n-Nevā'iyye ve 'l-İstişhādātu 'l-Çağatā'iyye</i> , Ankara: Türk Dil Kurumu, 1110 s. +190 yk.
AD	TARLAN, Ali Nihad (1966), <i>Ahmed Paşa Divanı</i> , İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, xxi+406 s.
BD	YÜCEL, Bilal (1995), <i>Babür Divanı (Gramer-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)</i> , Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, xii+575 s.
BHD	TEKCAN, Münevver (2007), <i>Bayram Han'ın Türkçe Divanı</i> , İstanbul: Beşir Kitabevi, 425 s.
BV	TÜRKAY, Kaya (2002), <i>'Alī Şīr Nevāyī, Bedāyī'u'l-vasa'at, Üçüncü Dīvān</i> , Ankara: Türk Dil Kurumu, xxxi+576 s.
ED	KÖKTEKİN, Kazım (2007), <i>Yusuf Emirî Divanı, Giriş-İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük-Tıpkıbasım</i> , Erzurum: Fenomen, x+457+59 yk.
FK	KAYA, Önal (1996), <i>'Alī Şīr Nevāyī, Fevāyidü'l-kiber</i> , Ankara: Türk Dil Kurumu, xix+743 s.
GD	ECKMANN, János (1971), <i>The Divān of Gadā'ī</i> , Indiana University Publications, iii+405 s.+64 yk.
GS	KUT, Günay (2003), <i>'Alī Şīr Nevāyī, Ğarā'ibu'ş-şığar, İnceleme-Karşılaştırmalı Metin</i> , Ankara: Türk Dil Kurumu, lviii+573 s.
KD-I	ALPARSLAN, Ali-ERASLAN, Kemal (1974-1976), "Kâmrân Mirza'nın Divanı-I", <i>İ.Ü. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi</i> , XXII, 37-163.
KD-II	ALPARSLAN, Ali-ERASLAN, Kemal (1986-1993), "Kâmrân Mirza Divanı-II", <i>İ.Ü. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi</i> , XXVI, 11-78.

LD	KARAAĞAÇ, Günay (1997), <i>Lutfî Divanı, Giriş-Metin-Dizin-Tıpkıbasım</i> , Ankara: Türk Dil Kurumu, xxxix+732 s. +13 yk.
ML	ÖZÖNDER, F. Sema Barutçu (1996), ' <i>Alî Şîr Nevâyî, Muhâkemetü'l-luğateyn: İki Dilin Muhakemesi</i> , Ankara: Türk Dil Kurumu, x+244 s.+xvi s.
MSD	ERASLAN, Kemal (1999), <i>Mevlana Sekkakî Divanı</i> , Ankara: Türk Dil Kurumu, vii+686 s.
NŞ	KARAÖRS, Metin (2006), <i>Ali Şir Nevayî, Nevâdirü'ş-Şebâb</i> , Ankara: Türk Dil Kurumu, xxiv+706 s.
SD	ASLAN, Üzeyir (2009), <i>Ubeydullah Han (ö. 1539) Şairi Şânî ve Türkçe Divanı</i> , Konya: Palet, xxxiii+442 s.
ŞD	KARASOY, Yakup (1998), <i>Şiban Han Divanı (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)</i> , Ankara: Türk Dil Kurumu, viii+888 s.
Şeyh Süleyman	BUHÂRÎ Şeyh Süleymân Efendi (1289), <i>Luğat-ı Çağatây ve Türkî-i Osmânî</i> , İstanbul: Mihran Matbaası, 320 s.

Diğer Kaynaklar

AKÜN, Ömer Faruk (1994), "Divan Edebiyatı", *DİA*, XIX, 389-427.

ÇAVUŞOĞLU, Mehmed (1984), "Mazmun", *Türk Dili*, S. 388-389, s. 198-205.

DENİZ, Sebahat (2008), "Şairlerin Gizli Dili: Mazmun", *Kültür Tarihimizde Gizli Diller ve Şifreler*, ed. E. G. Naskali, E. Şahin, İstanbul: Picus, s. 207-219.

ERDOĞAN, Kenan (1997), "Mazmun Üzerine Yazılanlar ve Divan Şiirinde Kullanılan Bazı Mazmun ve Remizlerin Niyazi-i Mısri'de Kullanılışı", *CBÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 1, s. 270-285.

KAÇALIN, Mustafa S. (2006), *Dedem Korkut'un Kazan Bey Oğuz-nâmesi*, İstanbul: Kitabevi, 406 s.

KURNAZ, Cemal (1990), *Halk ve Divan Şiirinin Müşterekleri Üzerine Denemeler*, Ankara: Akçağ, 172 s.

KUTLUK, İbrahim (1997), *Beyanî Mustafa Bin Carullah, Tezkiretü'ş-şuarâ*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 93+347 s.

MENĞİ, Mine (2000), *Divan Şiiri Yazıları*, Ankara: Akçağ, 226 s.

OKAY, Orhan (1983), "Şairin Karnındaki Mana", *Yönelişler*, İstanbul, Mayıs-Haziran, 3 (23-24), s. 43-45.

PALA, İskender (1999), "Mazmunun Mazmunu", *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*, Haz. Mehmet Kalpaklı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 399-402.

UÇAR, Şahin (1993), "Mana ve Mazmun", *Türkiye Kültür ve Sanat Yıllığı*, (ayrı basım) 31 s.